

GEJZA OLAS

HOSPODÁRSKE A SOCIÁLNE TYPY OBCÍ NITRIANSKEHO OKRESU

G. Olas: *Economical and Social Types of Communities in the District of Nitra*. — Sborník ČSGS 90, 1, p. 33–40 (1985). — The present paper is a part of the research work The System Analysis of Settlements in the District of Nitra. The analysis of the economical structure of communities is made by economical branches and with respect to the population employed in their own settlement or outside it. On the basis of the social structure analysis of the economically active population the social types of communities have been defined.

1. Úvod a vymezenie skúmaného územia

V sídelnej geografii sa v súčasnosti sídla skúmajú podľa rôznych hľadísk. V minulosti pri skúmaní sídel sa väčšia pozornosť venovala morfológicko-genetickej typizácii sídel. Dnes sa do popredia dostáva funkcionálna typizácia, čo je dôsledkom veľkých zmien a mnohotvárného rozvoja civilizácie.

Sídla sa v súčasnosti skúmajú podľa ich ekonomickej a spoločensko-kultúrnej funkcie. Najčastejšie sa sídla klasifikujú podľa ich vlastnej ekonomickej aktivity, podľa ekonomickej a sociálnej štruktúry ekonomickeho aktívneho obyvateľstva. Funkcionálna klasifikácia v podstatnej miere prispieva k poznaniu ekonomickej podstaty sídel a má základný význam aj pri plánovaní a usmerňovaní ich ďalšieho vývoja.

Otázkami a metódami štúdia funkcií a funkcionálnej klasifikácie mestských a vidieckych sídel sa v súčasnosti zaoberá stále väčší počet známych domácich (K. Ivanička 8, 9, Z. Láznicka 11, 12, O. Bašovský 2, J. Verešík 17, C. Votrubec 18, 19 a i.) a zahraničných geografov (P. Beluszky 4, P. Beluszky, T. T. Sikos 5, M. Dobrowolská 6, K. Dziewonski 7, E. Wallner 20 a i.).

Nitriansky okres sa nachádza vo východnej časti Západoslovenského kraja. Prevažná časť okresu sa rozprestiera v mierne zvlnenom teréne Nitrianskej, Žitavskej a Pohronskej pahorkatiny na oboch stranách rieky Nitry a Žitavy. Severnú až severovýchodnú časť okresu zaberá pohorie Tríbeč a na severovýchode sú to západné svahy Pohronskeho Inovca. Jeho rozloha je 1 443 km², čo predstavuje z rozlohy Západoslovenského kraja 9,7 %. Na tomto území podľa posledného oficiálneho sčítania ľudu k 12. 11. 1980 žilo 205 697 obyvateľov, po integrácii sídel v 79 obciach (v roku 1970 ich bolo ešte 101). Na 1 km² pripadlo 142,5 ľudí, čo prevyšuje nielen slovenský (102), ale aj celoštátny priemer (120).

2. Typizácia obcí Nitrianskeho okresu

Funkcie vidieckych obcí v Nitrianskom okrese v minulosti nemožno pre nedostatok spoľahlivých štatistických údajov presne určiť. Podľa starých štatistických materiálov zo sčítania ľudu v roku 1900 na skúmanom území z úhrnu ekonomicky aktívnych obyvateľov 75 % patrilo k poľnohospodárstvu, 10,5 % k priemyslu a zvyšok k ostatným odvetviám. V roku 1980 príslušnosť ekonomicky aktívnych obyvateľov k poľnohospodárstvu bola 17,3 % a k priemyslu 34,04 %. Ako vidíme, na začiatku nášho storočia na skúmanom území bolo podstatne viac poľnohospodárskeho obyvateľstva ako je to dnes — čo platilo aj pre ostatné oblasti Slovenska. Z toho vyplýva, že aj poľnohospodárska funkcia jednotlivých obcí na území terajšieho Nitrianskeho okresu bola vtedy rozhodujúca.

Obyvateľstvo obcí v skúmanej oblasti som analyzoval vo výskumnej práci „Systémová analýza sídel na príklade Nitrianskeho okresu“ (1980) podľa ekonomickej a sociálnej skladby ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Pri ekonomickej skladbe robím analýzu obcí podľa hospodárskych odvetví. Analýzu som urobil so zameraním na doma zamestnaných obyvateľov a na podiel pracujúcich mimo bydliska. Podľa tejto analýzy v Nitrianskom okrese rozlišujem obce s nasledovnými ekonomickými funkciami: mnohofunkčné obce (3), obytne obce (37), obytno-poľnohospodárske obce (22), obytno-priemyselné obce (1), obytno-poľnohospodársko-lesnícke obce (2), obytno-poľnohospodársko-službové obce (3), obytno-poľnohospodársko-priemyselné obce (2), poľnohospodárske obce (4) a poľnohospodársko-obytne obce (5).

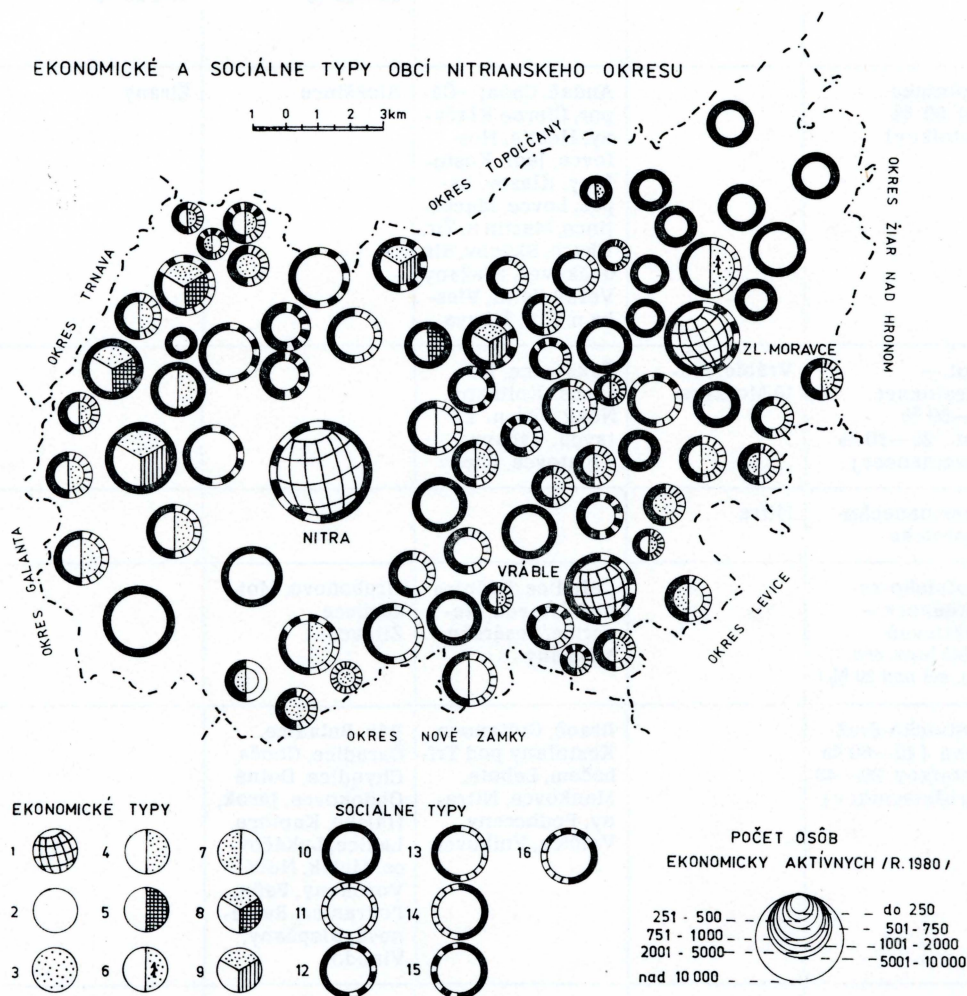
Rozvojom jednotlivých odvetví socialistického hospodárstva, najmä priemyslu a poľnohospodárstva a tiež aj terciárneho sektoru, dochádza k zmene ekonomickej štruktúry obyvateľstva, čo podstatne ovplyvňuje aj jeho sociálnu skladbu. Výrazne sa zosilňujú sociálne skupiny robotníkov a ostatných zamestnancov, ktoré sa postupne stávajú najsilnejšími sociálnymi skupinami obyvateľstva.

V posledných dvoch intercenzálnych obdobiach v ekonomickej štruktúre ekonomicky aktívneho obyvateľstva obcí aj v Nitrianskom okrese nastali určité presuny v ekonomickej skladbe obyvateľstva. Industrializáciou sa zvyšuje podiel príslušníkov sociálnej skupiny robotníkov v skúmanej oblasti, a to z 50,1 % (r. 1961) na 55,4 % (r. 1970), pri poslednom sčítaní ľudu (1980) sa znižuje na 47,3 %. S rozvojom služieb obyvateľstvu sa zväčšuje podiel ostatných zamestnancov v skúmanej oblasti, a to z 23,6 % (1961) na 28,1 % (1970) a v roku 1980 na 40,8 %.

Socializáciou dediny vzniká nová sociálna skupina družstevných roľníkov a rapídne sa znižuje, resp. takmer úplne zaniká sociálna skupina roľníkov ako samostatne hospodáriacich, v skúmanej oblasti z 3,1 % (r. 1961) na 0,5 % (r. 1970) a na 0,2 (1980). V intercenzálnom období 1961—1970 zásluhou kvalitatívne zvýšenej mechanizácie poľnohospodárskej výroby výrazne klesol podiel družstevných roľníkov, ktorí ešte koncom 50. a začiatkom 60. rokov tvorili pomerne vysoký podiel ako nová sociálna skupina. Ich celookresný podiel sa znížil od roku 1961 z 22,0 % do roku 1970 na 13,8 % a roku 1980 na 10,5 %. Takto v dôsledku ďalšej mechanizácie vznikol prebytok pracovných síl v poľnohospodárstve, a preto dochádza k presunom zamestnanosti do iných odvetví národného hospodárstva, predovšetkým do priemyslu a služieb. Pri jednotlivých obciach Nitrianskeho okresu tieto zmeny boli ešte vý-

raznejšie. Na základe analýzy sociálnej štruktúry ekonomicky aktívneho obyvateľstva obcí Nitrianskeho okresu rozlišujem nasledovné sociálne typy obcí: robotnícke [23], robotnícko-zamestnanecké [11], zamestnanecko-robotnícke [1], robotnícko-zamestnanecko-družstevné [9], robotnícko-družstevné [29], družstevno-robotnícke [5], družstevné [1] — viď tab.

Z analýzy vyplýva, že v sociálnej skladbe obyvateľstva Nitrianskeho okresu prevládajú robotníci (47,3 %, 1980) a ostatní zamestnanci (40,8 %) menší podiel tvoria družstevní roľníci (10,5 %). Podiely robotníkov

Obr. 1. Ekonomické typy: 1 — multifunkčné obce, 2 — obytné obce, 3 — poľnohospodárske obce, 4 — obytno-poľnohospodárske obce, 5 — obytno-priemyselné obce, 6 — obytno-poľnohospodársko-lesnícke obce, 7 — poľnohospodársko-obytné obce, 8 — obytno-poľnohospodársko-priemyselné obce, 9 — obytno-poľnohospodársko-službové obce. Sociálne typy: 10 — robotnícke obce, 11 — družstevné obce, 12 — robotnícko-zamestnanecké obce, 13 — robotnícko-priemyselné obce, 14 — družstevno-robotnícke obce, 15 — zamestnanecko-robotnícke obce, 16 — družstevno-zamestnanecko-robotnícke obce.

Typizácia obcí Nitrianskeho okresu podľa ekonomickej a sociálnej skladby obyvateľstva

Hospodárske typy	Mnohofunkcionálne obce	Obytné obce	Obytno-poľnohospodárske obce	Obytno-priemyselné obce
Sociálne typy		Podiel pracujúcich mimo bydliska tvorí vyše 65 %	Podiel pracujúcich mimo bydliska tvorí nad 50 %, v poľnohospodárstve pracuje doma 25—40 %	Podiel pracujúcich mimo bydliska tvorí nad 50 %, v priem. pracuje doma nad 25 %
Robotnícke (nad 60 % robotníkov)		Andač, Cabaj—Čápor, Čierne Kľačany, Hostie, Hostovce, Jedl. Kostolany, Klasov, Lapáš, Lovce, Machulince, Martin n. Žit., Obyce, Skýcov, Sládečkovce, Sľažany, Veľký Cetín, Vieska n. Žit., Žikava	Alekšince	Žirany
Robot.—zamestnanec. (40—60 % robot., 20—40 % zamestnancov)	Vráble, Zlaté Moravce	Čakajovce, Jelšovce, Kolňany, Nová Ves n. Žitavou, Výčapy—Opatovce, Zbehy		
Zamestnanecko—robotnícke	Nitra			
Robotnícko—zamestnanecko—družstevné (každá hlav. soc. skup. má nad 20 %)		Čeladice, Lúčnica nad Žitavou, Neverice, Tesárske Mlyňany	Hruboňovo, Mojmirovce, Žitavce	
Robotnícko—družstevné (40—60 % robotníkov, 20—40 % družstevníkov)		Branč, Golianovo, Kostolany pod Trábečom, Lehota, Mankovce, Nitran, Podhorany, Veľčice, Volkovce	Báb, Beladice, Čaradice, Choča, Chyndice, Dolné Obdokovce, Járrok, Hájske, Kapince, Ladice, Lukáčovce, Melek, Nové Vozokany, Paňa, Pohranice, Rumanová, Slepčany, Vinodol	
Družstevno—robotnícke (40—60 % družstevníkov, 20—40 % robot.)				
Družstevné (nad 60 % družstev.)				
Spolu	3	37	22	1

Obytno-poľno- hosp.-priemyl- sel. obce	Obytno-poľno- hosp.-službové obce	Obytno-poľno- hosp.-lesnícke obce	Poľnohospodárske obce	Poľnohospodár- sko-obytne obce	Spolu
Podiel pracu- júc. mimo bydlis- ka tvorí nad 50 %, v poľno- hosp. a priem. pracuje doma spolu nad 30 %	Podiel pracu- júcich mimo bydliska tvorí nad 50 %, v poľnohospod. -službách pra- cuje spolu do- ma nad 30 %	Podiel pracu- júcich mimo bydliska tvorí nad 50 %, v poľnohosp. a lesníctve pra- cuje spolu do- ma nad 20 %	Podiel pracujú- cich mimo bydlis- ka tvorí pod 45 %, v poľno- hosp. pracuje doma nad 45 %	Podiel pracujúcich mimo bydliska tvorí 45—55 %, v poľnohospodár- stve pracuje doma nad 40 %	
Rišňovce	Veľké Zálužie	Zlatno			23
	Lefantovce, Jelenec	Topoľčianky			11
					1
Nové Sady				Malé Zálužie	9
				Čifáre, Veľká Dolina	29
			Nevidzany, Poľný Kesov, Šurianky	Nemčiňany, Tajná	5
			Štefanovičová		1
2	3	2	4	5	79

sú zvlášť veľké v niektorých obciach ako napr. Klasov (75,2 %), Žirany (73,5 %), Skýcov (69,4 %), Andač (69,1 %), Machulince (68,4 %), Žikava (67,7 %) atď.

3. Funkcionálne typy obcí

Po analýze ekonomicky aktívneho obyvateľstva obcí podľa vyššie uvedených kritérií v Nitrianskom okrese rozlišujeme nasledovné funkcionálne typy obcí:

1. Mnohofunkcionálnymi obcami sú obce mestského typu, a to Nitra, Zlaté Moravce a Vráble, v ktorých sú najvýraznejšie zastúpené priemysel a odvetvia nevýrobnej sféry, potom nasledujú ostatné odvetvia. Podľa sociálnej štruktúry ekonomicky aktívneho obyvateľstva sú to obce typu robotnícko-zamestnaneckého (Zlaté Moravce, Vráble), resp. zamestnanecko-robotníckeho typu (Nitra).

2. Obytné obce tvoria najväčší podiel v okrese, je ich 37, t. j. 46,8 % všetkých obcí (napr. Cabaj—Čápor, Klasov, Obyce, Sládečkovce a iné). Podiel pracujúcich mimo bydliska činí vyše 65 %. Podľa sociálnej skladby ekonomicky aktívneho obyvateľstva z týchto obcí 18 patrí k robotníckym (napr. Sládečkovce, Veľký Cetín a iné), 6 patrí k robotnícko-zamestnaneckým (napr. Nová Ves nad Žitavou, Zbehy a iné), 4 patria k robotnícko-zamestnanecko-družstevným (napr. Lúčnica nad Žitavou, Neverice a iné) a 9 obcí patrí k robotnícko-družstevným typom (napr. Beladice, Lehota a iné).

3. Obytno-poľnohospodárske obce tvoria v Nitrianskom okrese tiež pomerne veľký počet (22), napr. Jarok, Pohranice a iné. Podiel pracujúcich mimo bydliska prevažuje nad podielom doma pracujúcich. Poľnohospodárska výroba popri veľkej zamestnanosti mimo bydliska (nad 50 %) tvorí v týchto obciach dosť významnú základňu ekonomickej aktivity. Po sociálnej stránke tieto obce patria prevažne k robotnícko-družstevným obciam (18), napr. Hájske, Volkovce a iné. Zvyšok tvoria robotnícko-zamestnanecko-družstevné obce (3), napr. Mojmirovce a jedna robotnícka obec (Aleksince).

4. Obytno-priemyselná obec je zastúpená v okrese Nitra iba jedinou obcou (Žirany), kde spomedzi ekonomických odvetví silne prevláda podiel doma pracujúceho obyvateľstva v priemysle (28,0 %). Pomerne vysokú zamestnanosť pre aktívne obyvateľstvo tu poskytujú Ladecké cementárne, n. p., závod Žirany. Obytný ráz obce je určený pomerne veľkým podielom pracujúcich mimo bydliska (59,2 %). Podľa sociálnej skladby ekonomicky aktívneho obyvateľstva obec je robotníckeho typu.

5. Obytno-poľnohospodársko-lesnícke obce zastupujú v Nitrianskom okrese dve obce. Podiel pracujúcich mimo bydliska je nad 60 %. Z hospodárskych odvetví týchto obcí vedľa poľnohospodárstva významné postavenie v zamestnanosti zaujíma aj lesníctvo. Po stránke sociálnej štruktúry ekonomicky aktívneho obyvateľstva jedna obec (Zlatno) je robotníckeho a jedna obec (Topoľčianky) je robotnícko-zamestnaneckého typu.

6. Obytno-poľnohospodársko-službové obce zastupujú v okrese tri obce. Podiel pracujúcich mimo bydliska je nad 55 %. V hospodárskej štruktúre popri poľnohospodárstve významne sú zastú-

pené aj služby. Po sociálnej stránke jedna obec je robotníckeho typu (Veľké Zálužie) a dve sú robotnícko-zamestnaneckého typu (Jelenec, Lefantovce).

7. Obytno-poľnohospodársko-priemyselné obce patria k menej zastúpeným typom obcí v skúmanom okrese (2), v ktorých popri poľnohospodárstve je zastúpený aj priemysel. Podiel pracujúcich mimo bydliska je nad 50 % (Nové Sady a Rišňovce). Po sociálnej stránke Nové Sady sú robotnícko-zamestnanecko-družstevného typu a Rišňovce robotníckeho typu.

8. Poľnohospodárske obce tvoria v Nitrianskom okrese 4 obce. V poľnohospodárstve týchto obcí pracuje viac zamestnancov, ako je pracujúcich mimo bydliska. Po sociálnej stránke z nich 3 obce sú družstevno-robotníckeho typu (napr. Nevidzany) a jedna obec je družstevného typu (Štefanovičová).

9. Poľnohospodársko-obytné obce zastupuje v okrese 5 obcí, v ktorých podľa zamestnanosti významné postavenia má poľnohospodárska výroba, kde pracuje nad 40 % vlastného ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Po sociálnej stránke z nich dve obce sú družstevno-robotníckeho typu (Nemčiňany, Tajná) a dve obce robotnícko-družstevného typu (Čifáre, Veľká Dolina) a jedna obec je robotnícko-zamestnanecko-družstevného typu (Malé Zálužie).

4. Záver

Zhrnujúc výsledky typizácie obcí, v skúmanom okrese prevažujú obytné obce, ktoré tvoria 46,8 % všetkých obcí v okrese, za nimi nasledujú obytno-poľnohospodárske obce, ktoré tvoria 27,9 %. Ostatné typy sú zastúpené nasledovne: mnohofunkcionálne obce 3,8 %, obytno-priemyselné 1,3 %, obytno-poľnohospodársko-lesnícke obce 2,5 %, obytno-poľnohospodársko-službové obce 3,8 %, obytno-poľnohospodársko-priemyselné obce 2,5 %, poľnohospodárske obce 5,1 % a poľnohospodársko-obytné obce 6,3 %.

Podľa sociálnej štruktúry ekonomicky aktívneho obyvateľstva obcí v Nitrianskom okrese najväčší podiel majú robotnícko-družstevné obce, ktoré tvoria 36,7 % všetkých obcí okresu. Pomerne veľký podiel pripadá aj na robotnícke obce — 29,1 %. Ostatné sociálne typy sú zastúpené nasledovne: robotnícko-zamestnanecké 13,9 %, zamestnanecko-robotnícke 1,3 %, robotnícko-zamestnanecko-družstevné 11,4 %, družstevno-robotnícke 6,3 %, družstevné obce 1,3 %. Priestorové rozmiestnenie jednotlivých funkcionálnych typov (hospodárske a sociálne typy) obcí v Nitrianskom okrese znázorňujem na pripojenom kartodiagrame. Geografické rozmiestnenie funkcionálnych typov obcí poukazuje na hospodárske a prírodné zvláštnosti jednotlivých častí Nitrianskeho okresu.

Literatura:

1. BAŠOVSKÝ, O.: Predmet, metódy a vývinové smery geografie sídel. Acta geologica et geographica UC, Geographica, 3, Bratislava, Komen. univerzita 1963, s. 73—88.
2. BAŠOVSKÝ, O.: Funkcionálna klasifikácia sídel Oravy, Zborník PDF v Trnave — Prírodné vedy, Geografia, 1, Bratislava 1970, s. 113—133.
3. BELUSZKY, P.: Falusi települések osztályozása. Földrajzi Értesítő, Budapest 1965, č. 14, s. 149—163.

4. BELUSZKY, P.: Hierarchie der Siedlungen in Ungarn. Petermanns Geographische Mitteilungen, 119, Leipzig, Geographisch-Kartographische Anstalt Gotha 1975, s. 40—53.
5. BELUSZKY, P., SIKOS, T. T.: Szolnok megye falusi településeinek típusa. Alföldi tanulmányok, Békéscsaba 1979, s. 89—116.
6. DOBROWOLSKA, M.: Przemiany struktury społeczno-gospodarczej wsi Malopolskiej. Przegląd Geograficzny, 31, Warszawa 1959, s. 3—32.
7. DZIEWOŃSKI, K.: Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Prace geograficzne, 13, Warszawa 1967, s. 135.
8. IVANIČKA, K., ZELENŠKÁ, A., MLÁDEK, J.: Funkcionálne typy vidieckych sídel Slovenska. Acta geologica et geographica UC, Geographica, 6, Bratislava, Komen. univerzita 1966, s. 51—92.
9. IVANIČKA, K.: Úvod do ekonomicko-geografického výskumu. Bratislava, SAV 1971, 374 s.
10. KOVALEV, S. A., POKŠIŠEVSKIJ, V. V.: Geografija naselenija i geografija obsluživanja. In: Naučnyje problemy geografii naselenija. Moskva 1967.
11. LÁZNIČKA, Z.: K funkční klasifikaci obcí Jihomoravského kraje. Sborník SČSZ, 74, Praha, Academia 1969, č. 2, s. 109—119.
12. LÁZNIČKA, Z.: Funkční klasifikace obcí České socialistické republiky. (Ekonomická struktura obcí ČSR podle pracovních příležitostí). Rozpravy ČSAV, 84, sešit 2, Praha, Academia 1974, 88 s.
13. MENDÖL, T.: Általános településföldrajz. Budapest, Akadémia Kiadó 1963, 567 s.
14. MENDÖL, T.: Néhány szempont a hazai településhálózat vizsgálatára, településeink osztályozására és elhatárolására kérdéseiben. Földrajzi Értesítő, 16, Budapest 1967, s. 107—118.
15. OČOVSKÝ, Š.: Vývoj a funkcie miestnych stredísk na Slovensku. Geografický časopis, 34, Bratislava, Veda 1982, s. 221—241.
16. TÓTH, J.: A központi települések 1960—1970 közötti népességnövekedésének néhány jellegzetessége Magyarországon. Földrajzi Közlemények, 21, Budapest 1973, s. 252—262.
17. VEREŠIK, J.: Geografia sídel. In: Slovensko — Lud I. časť. Bratislava, Obzor 1974, s. 463—644.
18. VOTRUBEC, C.: Lidská sídla, jejich typy a rozmístění ve světě. Praha, Academia 1980, s. 393.
19. VOTRUBEC, C.: Sídla ČSSR. In: J. Demek a kol.: ČSSR — Příroda, lidé a hospodářství. Studia geogr., 48, Geografický ústav ČSAV, Brno 1976, s. 155—194.
20. WALLNER, E.: A hazai település földrajzi kutatás időszerű kérdéseiről. Földrajzi Közlemények, 24, Budapest 1976, s. 45—80.

Summary

ECONOMICAL AND SOCIAL TYPES OF COMMUNITIES IN THE DISTRICT OF NITRA

The present paper gives a classification of communities in the district of Nitra. This classification is made on the basis of the analysis of the economical and social structure of the economically active population with respect to the population employed in their own settlements or in other settlements. On the basis of this analysis of the social structure of the economically active population the social types of communities are specified. In the district under study residential communities prevail, which is some 46,8 % of all communities. The second place is occupied by residential-agricultural communities, which makes some 27,9 %. Other types partake only with low quotients. In the social composition of the economically active population, the highest quotient show the worker-cooperative communities forming 36,7 % of all communities in the district. A relatively high quotient show worker communities — 29,1 %.

The space distribution of the economical and social types of communities in the district of Nitra is illustrated on a cartogram.

(Pracoviště autora: Pedagogická fakulta, Saratovská 19, 949 74 Nitra.)
Došlo do redakce v červenci 1983.